

MUSULMANS A BARCELONA: ESPAIS I DINÀMIQUES COMUNITÀRIES

JORDI MORERAS. Fundació CIDOB

Aquesta recerca fou realitzada per la Fundació CIDOB entre els mesos de juny de 1995 i febrer de 1996, per encàrrec del comissionat per a la Defensa dels Drets Civils de l'Ajuntament de Barcelona.

Introducció

El procés de configuració del camp religiós musulmà a Catalunya fins ara no ha despertat gaire interès entre els científics socials del nostre país. Malgrat que es considera que aquest procés és derivat del creixent grau de sedentarització de les diferents comunitats immigrants (encara que no d'una manera exclusiva, ja que també cal tenir presents els musulmans catalans), fins ara són molt escassos els treballs que fan referència directa a les qüestions religioses d'aquest col·lectiu. No obstant això, i potser com a reflex del que passa en altres societats europees, els mitjans de comunicació catalans mantenen una creixent atenció envers aquesta presència musulmana, coincidint sempre amb aquells moments en què aquesta es fa més visible (com és, per exemple, la pregària que celebren al final del mes del ramadà els musulmans a la plaça de l'Escorxador de Barcelona).

Encara que al nostre país ja hi ha una important producció bibliogràfica sobre el tema migratori, hi ha una clara manca de coneixement empíric sobre aquesta comunitat, que és necessari per tal de poder interpretar aquest procés de configuració d'espais religiosos i identitàris. Fins ara només disposem de dades incompletes i escampades per començar

a compondre una imatge d'aquesta comunitat.

La recerca que ara presentem tenia com a principal objectiu fer una primera aproximació a la realitat dels col·lectius musulmans a Barcelona, per tal de poder superar aquest buit de coneixement. Aquesta aproximació, estructurada en dues fases (ara presentem la primera), vol analitzar, per una banda, aspectes més comunitaris i associatius i, per una altra, aspectes més relacionats amb la pràctica religiosa individual i col·lectiva dels membres d'aquesta comunitat. Malgrat que en un primer moment es pensà a treballar exclusivament en les poblacions que formen part de la regió metropolitana de Barcelona, vàrem decidir que per tal de poder percebre i analitzar les diferents dinàmiques comunitàries que hi eren presents caldria ampliar la nostra àrea d'estudi a tota la província de Barcelona.

La metodologia que hem emprat ha estat bàsicament qualitativa, a través d'entrevistes i converses amb representants comunitaris, de visites als diferents centres i oratoris de Barcelona i de la participació en diferents celebracions culturals i religioses, combinat amb un treball documental amb retalls de premsa, informes de serveis socials i altres estudis sobre aquest col·lectiu.

El procés de configuració de la comunitat musulmana a Barcelona

L'elaboració d'una història general de la comunitat musulmana requereix fer esment d'històries locals, de les trajectò-

ries comunitàries d'aquests col·lectius en diferents poblacions de les comarques barcelonines. Aquest és un primer aspecte que mostra la heterogeneïtat que caracteritza aquesta comunitat: encara que puguem trobar semblances i constants en els processos d'evolució de diferents comunitats musulmanes, aquests no es deriven d'un mateix eix conductor, que els fa confluïr en una mateixa línia evolutiva. La creació de les mesquites de Viladecans, de Martorell o de Vic pot entendre's com a fruit d'un procés d'estabilització de les comunitats immigrants que promouen la seva obertura, però les fases d'aquesta evolució no han de coincidir en tots tres llocs. Factors com la reacció dels veïns, l'atenció de les administracions locals o la intervenció d'altres promotors no comunitaris, apareixen com a elements que poden influenciar i modificar el projecte d'obertura d'un espai de culte musulmà.

El que es tracta d'identificar són els principis i condicions que permeten definir el procés d'obertura d'aquests espais, que ens facin entendre perquè en unes poblacions hi ha un oratori musulmà i en altres no. Com a primer pas en aquesta direcció, hem volgut agrupar les diferents trajectòries (pròpies i singulars a cada comunitat) per tal de poder reconstruir l'evolució general d'aquest col·lectiu. Una evolució que cal entendre-la tant com un procés de conformació identitària com un intent per afavorir i millorar les condicions que permeten complir els preceptes i pràctiques religioses musulmans al nostre país. Són cinc les fases d'aquesta evolució:

Anys 60. Absència d'espais comunitaris i pràctica religiosa no visible

La presència musulmana a Barcelona està lligada a l'arribada mitjan els anys 60 d'immigrants provinents de països musulmans, principalment nordafricans. En aquesta època no es troba cap espai col·lectiu vinculat amb el culte musulmà, cosa que es correspon amb el caràcter de provisionalitat que acompanya aquests immigrants, la majoria d'ells de pas cap a Europa. No obstant això, d'aquest fet no es deriva que no existís una pràctica religiosa per part del col·lectiu musulmà, encara que aquesta s'expressava en privat, individualment o comunitàriament, en reunions de grups de musulmans en els seus propis habitatges per celebrar les diferents festivitats del calendari musulmà.

1970-1983. Creació dels primers centres i precarietat comunitària

Cap a la meitat dels 70, alguns mitjans de comunicació barcelonins estimaven que treballaven a la ciutat i la seva rodalia entre 50.000 i 80.000 nordafricans, la seva majoria en situació irregular, sofrint l'explotació laboral i la persecució policial. Aleshores, també hi havia a Barcelona un bon nombre d'estudiants universitaris àrabs provinents d'Egipte, Jordània, Síria i Palestina. L'any 1974 apareixen les primeres iniciatives per dotar d'un espai de trobada i oració el col·lectiu. Per una banda, l'Associació d'Amistat amb els Pobles Àrabs Bait al-

Taqafa, dirigida per l'arabista i religiosa catòlica Teresa Losada, va obrir en el seu local un espai per celebrar la pregària musulmana, i per oferir altres iniciatives de suport i ajut a aquest col·lectiu. Per altra banda, i per iniciativa del grup d'estudiants d'Orient Mitjà a Barcelona, s'obre al barri de la Sagrera una delegació del Centre Islàmic de Madrid. En els anys següents, s'obren altres espais comunitaris: l'oratori del barri de Sants, l'Amical marroquí i el centre pakistanès. Aquestes iniciatives comunitàries, en els casos de l'Amical i del Centre Islàmic, reben el suport d'institucions i organitzacions extracomunitàries. Pel que fa al consum de carn *halal*, sacrificada segons el ritu musulmà, l'absència d'escorxadors i carnisseries dificultava el compliment del precepte alimentari per part de la comunitat, encara que si no era possible garantir el consum diari, si ho eren els àpats comunitaris durant les festes musulmanes. L'apertura el 1983 de la primera carnisseria *halal* a Barcelona, propietat d'un pakistanès, permetia satisfer la incipient demanda diària per part de la comunitat.

1984-1987. Primera fase de dispersió d'espais comunitaris

Si bé fins ara la creació d'aquests espais vinculats amb el culte musulmà s'havia limitat a Barcelona ciutat, a partir d'ara es genera un procés de dispersió que és fruit directe de la progressiva incorporació i estabilització de les diferents comunitats musulmanes d'origen

immigrant en les poblacions barcelonines. Apareixen les mesquites de l'Hospitalet i Viladecans, dues poblacions amb una important colònia d'immigrants marroquins. Per altra banda, s'obren noves carnisseries *halal*, concentrades al districte de Ciutat Vella de Barcelona, i es crea el primer circuit de producció i venda d'aquesta carn.

1988-1992. Dispersió, visibilitat i estabilització comunitària

En aquest període es produeix una segona fase de dispersió d'espais comunitaris i s'obren nous oratoris a les poblacions de les comarques barcelonines on hi havien les principals concentracions immigrants. Malgrat que molts d'aquests espais s'obren en condicions precàries de legalitat i d'infraestructura, són la primera manifestació visible del procés d'estabilització comunitària d'aquests col·lectius. Aquests locals serveixen com a base per a la posterior obertura d'altres, o per a la progressiva millora de les seves condicions. Les carnisseries *halal* també s'incorporen dins d'aquest procés de dispersió i s'obren nous establiments fora de la Barcelona ciutat, en localitats com Vic, Premià de Mar o Viladecans.

Del 1992 fins ara. Progressiva regularització dels espais de culte

L'abril de 1992 se signen els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya. En aquest mateix any s'inscriuen dues associacions

religioses amb seu a Catalunya (una a Barcelona i una altra a Terrassa). Malgrat que, en la pràctica, l'aplicació d'aquests acords no sembla que afecti d'una manera directa les comunitats d'origen immigrant al nostre país,¹ sí que es comença a generar un interès per convertir els oratoris en els locals d'una associació cultural (no religiosa). Des de 1993 fins ara, prop de quinze associacions s'han inscrit en el Registre d'associacions del Departament de Justícia de la Generalitat, i altres ja estan fent els tràmits administratius d'inscripció. Encara, però, la precarietat continua sent present en aquests col·lectius, donats els escassos recursos de què disposen per habilitar d'una forma més adequada aquests espais de culte. La proliferació dels establiments que venen carn *halal* progressa geomètricament respecte als períodes anteriors, i provoca una certa saturació de l'oferta en aquest mercat. Només a Ciutat Vella, a finals de 1995, es comptabilitzen un total de dotze carnisseries *halal*.

La mesquita, espai religiós i comunitari

El trajecte migratori converteix els oratoris musulmans en espais on conflueixen religió i identitat comunitària; un Espai de pregària, però també de reunió de la comunitat (de la comunitat masculina, principalment) que, durant les seves celebracions i pregàries l'ordena i el vincula amb la resta de les comunitats musulmanes al món. La mesquita, a través del mur de la *qibla*, serveix com

a nexa per orientar cada comunitat dins l'eix simbòlic i geogràfic que marca la principal ciutat sagrada musulmana, la Meca.

La mesquita o oratori² adquireix una triple significació des del punt de vista identitari: de cara a l'interior de la comunitat musulmana en general, a la pròpia comunitat musulmana local (en què es configura com un dels punts de referència col·lectiva) i enfront de la societat no musulmana on aquest local s'obre. En un context migratori, la creació d'aquests espais es converteix en una de les formes en què la comunitat pot reestructurar el seu ordre social (espacial i temporal) propi de la societat d'origen i fer front a l'acció aculturadora de la societat que els acull. Els oratoris musulmans, considerats com a reductes de puresa i de conservació d'aquests principis comunitaris d'origen, apareixen com a espais de contrast amb els costums morals i ètics d'una societat laica.

La satisfacció d'una demanda religiosa, i alhora comunitària, com és l'obertura d'un espai de culte musulmà, és objecte de la concurrència de diferents iniciatives. Provinguin de l'interior de la comunitat (seguint el que alguns actors han qualificat de procés d'autogestió organitzativa), o de l'exterior (a través d'organitzacions internacionals musulmanes o ambaixades dels països d'origen), es generen diferents dinàmiques, a vegades complementàries i a vegades oposades, que caracteritzen l'actual procés de configuració comunitària dels musulmans a Barcelona.

Del procés d'obertura d'una sala d'oració en una població on resideixen un nombre relativament important de musulmans, es deriven tota una sèrie de factors que cal tenir en compte. El primer i el més important, és el derivat de la precarietat de recursos que acompanya la condició d'immigrant. Aquesta precarietat també fa acte de presència en aquestes iniciatives comunitàries, ja que aquests espais no sempre disposen de les millors condicions per celebrar el culte: o són de lloguer o no es troben en situació legal regular, o no disposen d'un personal religiós fix. Cert que l'estabilització d'aquestes comunitats es tradueix en una constant millora de les seves condicions socials i de vida, però no deixa de ser un fet paradoxal, i alhora significatiu, que aquest procés d'integració social es faci en clau de precarietat.

Part d'aquesta manca de recursos a l'hora d'obrir un oratori es compensa a través de les relacions i contactes que s'estableixen entre les diferents comunitats. Quan un col·lectiu musulmà vol obrir una mesquita acostuma a visitar altres comunitats i els demana la seva ajuda econòmica o material. Aquestes contribueixen en la mesura de les seves possibilitats, que no acostumen a ser moltes, potser perquè ells també es troben immersos dins d'un intent de compra del seu local.

1. Vegeu J. Moreras, "Les Accords de Coopération entre l'Etat espagnol et la Commission Islamique d'Espagne", A *Revue Européenne des Migrations Internationales*, vol. 12 (1), 1996.

2. Emprem indistintament ambdós conceptes, d'acord amb l'ús quotidià que fan els propis musulmans del concepte *mashid*.

Encara que bona part dels oratoris musulmans a Barcelona estan en locals de lloguer, el principal objectiu comunitari és poder comprar el local, no només pel fet de complir un precepte religiós (el local on ha d'estar la mesquita ha de ser propietat d'un musulmà), sinó també per garantir la seva estabilitat com a espai de culte i evitar que el propietari del local (com ja ha passat alguna vegada) no els renovi el contracte.

De l'associacionisme precari i informal a la progressiva inscripció legal

Un dels elements definitoris d'aquesta precarietat que comentàvem anteriorment és l'aspecte legal. L'obertura dels diferents espais de culte musulmà suposa plantejar-se quin és l'estatus que adquireixen aquests locals. En principi, el sistema jurídic espanyol defineix l'associació com a òrgan per determinar la dependència d'un local d'ús comunitari. Pel fet de ser oratoris musulmans, aquestes associacions haurien de tenir un caràcter religiós, i acomplir la sèrie de requisits exposats en la Llei orgànica de llibertat religiosa de juliol de 1980, i gaudir dels beneficis que implica aquesta categoria. Com a primer requisit, aquesta associació ha de ser inscrita en el Registre d'associacions religioses del Ministeri de Justícia a Madrid, per tal de ser reconeguda com a associació religiosa.

Els Acords de Cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya, d'abril de 1992, permeten

aplicar amb més profunditat part dels elements de llibertat religiosa d'aquest ordenament a les comunitats musulmanes presents al nostre país. El fet de reconèixer la Comissió Islàmica d'Espanya com a representant i interlocutor comunitari davant l'Estat li atorga, en principi, la capacitat i l'obligació per controlar la creació de noves associacions religioses. Aquesta és l'encarregada de concedir el certificat de finalitats religioses que tota associació ha de presentar per ser inscrita al Registre del Ministeri de Justícia (art. 1 dels Acords). Per altra banda, el desenvolupament d'una primera definició legal de mesquita com a "lloc de culte (...), edificis o locals destinats de forma exclusiva a la pràctica habitual de l'oració, formació o assistència religiosa islàmica, quan així sigui certificada per la comunitat respectiva i amb conformitat de la Comissió Islàmica" (art. 2), força que les diferents associacions musulmanes –reconegudes o no– entrin en un procés d'implícita regularització dels espais de culte que dirigeixen i mantenen.

Basant-se en aquest ordenament legal, la tendència lògica de les associacions musulmanes seria registrar-se formalment com a associacions religioses, depenent d'algunes de les dues federacions que componen la Comissió Islàmica (la Federació Espanyola d'Entitats Religioses Islàmiques i la Unió de Comunitats Islàmiques d'Espanya). No obstant això, les dades de la nostra recerca mostren que no se segueix aquesta lògica sinó que es desenvolupen altres estratè-

gies de registre d'associacions i espais d'oració i culte musulmà. En primer lloc, la gran majoria dels oratoris a Catalunya s'han obert sense que aquest espai fos registrat prèviament com a local d'una associació. El procediment legal s'inicia una vegada que el local, de fet, ja és obert, requerint diferents persones de les administracions locals (ajuntaments o governs civils), o quan es vol registrar l'associació. No obstant això, encara segueix havent-hi algunes associacions de musulmans a les comarques de Barcelona que no s'han registrat administrativament o que es troben pendents que sigui tramitat el seu estatus.

En segon lloc, es constata que la major part d'aquests procediments d'inscripció legal es fa en el Registre d'associacions de la Generalitat, i no en el Ministeri de Justícia a Madrid, com es podria esperar. Dotze associacions registrades a Barcelona (i cinc pendents de tramitació), enfront de dues a Madrid (amb altres tres a tot Catalunya) mostren un cop més la manca de correspondència entre els Acords de 1992 i les actuacions de les comunitats musulmanes. El fet que en el Registre d'associacions de la Generalitat només es poden inscriure les associacions com a culturals, però no com a religioses, ens fa pensar en les estratègies que acompanyen aquesta opció de registre. Registrar-se com associació cultural serveix en un primer moment per posseir un mínim reconeixement legal, que es pot aconseguir sense haver de fer massa tràmits burocràtics. Però, per sobre de tot,

podem indentificar altres causes d'aquesta preferència: en primer lloc, pel desconeixement entre els responsables de l'associació del text dels Acords de Cooperació d'abril del 92 i de la seva possible aplicació si és el cas i, en segon, per desenvolupar una certa estratègia d'invisibilitat de l'associació i del seu local, que en principi pot afavorir el seu grau d'incorporació dins l'espai local. Aquesta actitud s'expressa també a l'hora de determinar el nom amb el qual es registra l'associació. En alguns casos hi ha una clara absència dels termes musulmà o islàmic, per destacar els de cultura i marroquí o immigrant, com ara en la Casa Cultural Àrabe de Rubí, o l'Asociación Cultural Recreativa de los Inmigrantes Marroquíes en Catalunya.

Polivalència i manca de formació del personal religiós

La figura de l'imam dins del context migratori mereix una especial atenció, ja que es converteix en una figura polivalent i adquireix noves funcions, diferents de les que li eren pròpies a la societat d'origen. En terra no musulmana, amb un espai religiós encara en construcció i, per tant, que presenta una gran diversitat de situacions, condiciona el paper que juga l'imam, sens dubte. En alguns casos, aquest acompanya la comunitat des dels primers moments de la seva arribada a Catalunya. En altres, el propi trajecte migratori ha estat el que ha suposat que aquell individu es convertís en imam: els membres més religiosos de la comunitat

s'acaben convertint en els conductors de la pregària.

La centralitat de la figura de l'imam dins del conjunt de la comunitat no té una significació de poder, encara que sí de prestigi respecte als altres membres del col·lectiu. Tal com a vegades ens han comentat alguns dels responsables de les mesquites, els imams són per ells uns treballadors més que estan al servei de la comunitat. És evident que els imams no sempre són les figures més rellevants de l'associació –malgrat el seu prestigi com a especialistes religiosos, o que participin en el consell que dirigeix l'associació–, sinó que els qui vertaderament tenen pes al capdavant de la comunitat, són els seus gestors o responsables, que per altra banda sempre són més difícils d'identificar que aquest.

La demanda religiosa no és suficient perquè la comunitat estigui en disposició de poder contractar un imam fix i que rebi un sou mensual. La manca de recursos econòmics decideix en aquest terreny, i malgrat que la majoria dels oratoris disposen d'una persona fixa que s'encarrega de realitzar les diferents tasques de tipus religiós, en altres mesquites només tenen imams voluntaris i algunes ni en tenen. En aquests casos, l'absència d'aquest especialista religiós influeix fortament sobre la pròpia comunitat, especialment en el terreny de l'educació religiosa dels infants, que és una peça clau dins del seu procés de reproducció social i cultural.

La precarietat de recursos de les diferents comunitats provoca una forta

mobilitat en aquest personal religiós, que es desplacen d'una comunitat a altra per tal de millorar les seves condicions laborals. La referència que tenen els propis imams i les comunitats és la situació a altres països europeus. Amb estructures comunitàries molt més assentades, amb locals més grans i dotats, la figura de l'imam està molt més reconeguda professionalment i, per tant, més ben retribuïda. Molts imams que es troben a Catalunya tenen al pensament treballar a França, Holanda, Bèlgica o Alemanya. Alguns ho aconsegueixen, mentre que la majoria continua treballant als petits oratoris catalans, rebent un sou prou baix de mitjana.

El pobre coneixement de la llengua (castellà o català) i dels costums i realitats de la societat catalana per part de la majoria dels imams provoca la reproducció d'estereotips i simplificacions en què la societat catalana/occidental segueix essent la terra dels *kafirun*, dels infidels, amb uns criteris morals i uns valors ètics en decadència. Aquesta manca de coneixement de l'entorn social i cultural en el qual han de treballar provoca, per altra banda, un clar recolliment comunitari per part seva. Tal com un d'ells ens va comentar, no havia tingut cap necessitat d'aprendre i parlar en castellà, perquè tothom que s'ha adreçat a ell ho feia en àrab.

La formació d'aquest personal religiós és un tema que cal analitzar amb detall. Els Acords de Cooperació als quals ja ens hem referit anteriorment equiparen la figura de l'imam als ministres de

culte d'altres confessions. Oficialment, per ser reconegut com a imam, cal formar part d'alguna de les associacions religioses i posseir el certificat que acredita aquesta condició i que concedeix la Comissió Islàmica d'Espanya. Amb el text de la llei a la mà, resultaria que a Catalunya, com que només hi han cinc associacions religioses, només cinc imams estarien reconeguts oficialment.

Però és de nou per sobre de la llei que es generen les diferents estratègies que desenvolupen les comunitats musulmanes per poder satisfer les seves demandes religioses. A Catalunya, molts imams no posseeixen cap certificat oficial que avaluï la seva formació religiosa, però això no suposa cap entrebanc per a les comunitats que contracten els seus serveis. La relació que s'estableix entre el lloc d'origen de la comunitat i el de l'imam, reforçada per algun vincle d'amistat o parentiu, permet conèixer de primera mà la seva trajectòria com a musulmà practicant i pietós, deixeble d'algun imam venerat. Per altra banda, la valoració que fa la comunitat de les seves tasques religioses constitueix el principal barem per constatar la seva formació i capacitat.

L'imam no només ha de dirigir les cinc pregàries de cada dia; també ha d'elaborar i pronunciar la *khutba* o sermó del divendres, pronunciar conferències sobre temes religiosos a la mesquita, oferir atenció religiosa als hospitals i altres centres, respondre a les consultes de tipus religiós formulades pels creients (la qual cosa li suposa tenir uns

bons coneixements teològics) i, per sobre de tot, ha de donar classes d'educació religiosa als nens i nenes de la comunitat. És a dir, s'espera que l'imam accompli una sèrie de serveis d'atenció religiosa a la comunitat i, sobretot, d'enculturació religiosa, que aquesta reclama, en part, com a forma de contrarestar l'acció aculturadora de la societat europea i catalana.

És per això que l'educació religiosa dels més joves és una de les prioritats comunitàries, i una de les raons per les quals s'obren nous espais de culte. La impossibilitat manifesta d'algunes comunitats per poder mantenir un imam fix, o per disposar d'un espai adequat, impedeix accomplir aquesta prioritat comunitària.

Estratègies comunitàries i perspectives de futur

Les dinàmiques que defineixen l'evolució dels grups socials no sempre es manifesten clarament davant dels ulls dels investigadors. Les apariències sempre enganyen i darrera de manifestacions i actes comunitaris apareixen significats que van més enllà de les evidències. En el cas de la comunitat musulmana a Barcelona, hi conflueixen una sèrie de condicionants que ens obliguen a anar més enllà de les primeres impressions.

En primer lloc, l'intent explícit d'ocultació d'aquestes dinàmiques i estratègies, com a forma de defensar-se de la intervenció externa en els afers que

són propis de la comunitat. No és fàcil parlar del tema religiós amb els musulmans, ja que dins del context de recels mutus que vivim en l'actualitat entre Occident i l'Islam, tot interès socioantropològic per aquests temes és interpretat per la comunitat com un intent per posseir un coneixement que després serà utilitzat contra ells. La nostra recerca s'ha vist, sens dubte, fortament condicionada per aquest factor.

Per altra banda, la pròpia heterogeneïtat constitutiva de la comunitat, quant a plantejaments i orientacions doctrinals, contribueix encara més a dificultar l'elaboració d'una imatge global del col·lectiu musulmà al nostre país. Una heterogeneïtat, però, que no impideix parlar d'un relatiu grau de vinculació entre els diferents grups que el configuren. Però vinculació no vol dir dependència, ja que la comunitat no s'estructura ni jeràrquicament ni coordinadament. Les relacions entre comunitats són fluïdes i continuades, a partir dels lligams d'amistat o parentiu, que s'expressen en la celebració comuna de diferents festes religioses o en visites periòdiques d'un col·lectiu a l'altre.

Ara bé, quan resulta que aquesta vinculació es converteix en interès per influenciar el conjunt de la comunitat, és quan hem de diferenciar entre:

– En primer lloc, les comunitats on prima el caràcter associatiu i institucional i que tenen una clara vocació d'influència sobre el conjunt del col·lectiu musulmà a Barcelona i a Catalunya. Aquí es podrien situar el Centre Islàmic

del barri de la Sagrera i la mesquita Tarik ben Zyad, totes dues a Barcelona, la primera caracteritzada per defensar un vessant de l'islam més intel·lectual, i la segona, per ser més rigorista i practicant. Tots dos centres comparteixen un mateix interès per aparèixer com a punts de referència per a les altres comunitats.

– En segon lloc, els col·lectius vinculats entorn d'un oratori comunitari que va ser creat per respondre a una necessitat religiosa i comunitària bàsica. Lligades a una perspectiva eminentment local, aquestes comunitats es concentren fonamentalment entorn de les seves problemàtiques col·lectives immediates, de poder donar un ensenyament religiós als seus fills i de disposar d'un local comunitari on poder celebrar les seves oracions diàries. Si bé reben directament la influència dels altres dos centres, les seves preocupacions es vinculen al seu entorn local.

Són dues estratègies diferenciades que entren en concurrència o es complementen segons les circumstàncies i els moments, però que no ens permeten parlar de dissensió comunitària. En l'actual fase de configuració de l'espai religiós musulmà a Catalunya, la concurrència d'iniciatives comunitàries és resultat directe d'aquest procés. La intervenció d'agents individuals, a més dels associatius ja comentats, obliga els inves-

Mapa 1
Espais de culte musulmà a la província de Barcelona

tigadors a seguir les seves trajectòries i, sobretot, a valorar el seu grau d'influència sobre les diferents comunitats.

Tot allò que queda pendent en aquest procés de comunitarització i que té a veure amb la satisfacció de les seves necessitats religioses (l'obertura d'espais per a musulmans als cementiris, la creació de grans centres culturals o la formulació

de nous ordenaments jurídics) caldrà analitzar-ho en la perspectiva de successives dinàmiques generades per uns i altres. Mestrestant, en la segona fase de la nostra recerca, queda pendent analitzar altres aspectes vinculats amb la pràctica religiosa individual i comunitària per tal de completar la nostra aproximació a les comunitats musulmanes de Barcelona. ●